

## Estilo literario e texto xornalístico. Texto inédito

Anxo Tarrío Varela

Baixo a intitulación que encabeza esta mesa redonda, “Estilo literario e texto xornalístico: escritores e periodistas”, laten, ao meu ver, cando menos, dúas cuestións desemeillantes, aínda que intimamente relacionadas, e unha terceira que dependerá das respostas que lle deamos ás outras dúas. Unha desas cuestións, reiteradamente formulada sen solucións satisfactorias, é a de saber se a escrita xornalística é ou non é literatura. A este respecto, o anuncio da conferencia de clausura destas xornadas que impartirá mañán ás 12’30 a profesora Margarita Ledo, baixo o rotundo título de “O xornalismo non é literatura”, seguramente nos aclarará a todos moitas cousas.

Outra das cuestións refírese ao estilo literario e a súa relación co texto xornalístico. Aquí atopamos un problema ben complexo sobre o que vou tratar de facer algunha achega de proveito, aínda que non estou nada seguro de conseguilo. E a terceira cuestión, da que non vou dar por agora o seu enunciado, abordareina despois de proxectar algunha luz, por cativa que sexa, sobre as anteriores.

Hai algo máis de cen anos que a teoría da literatura ven preguntándose polo seu obxecto de estudo para tratar de perfilalo e de definilo fronte aos obxectos propios doutras disciplinas ou ciencias, en tanto en canto nesa definición e perfil vai implícita a propia lexitimación e razón de ser da Teoría literaria como disciplina autónoma.

Non podo expoñer aquí todos os intentos que se levan feito, pero por dar conta dalgún dos posicionamentos respecto desta cuestión, por outra parte xa abondo divulgados, cómpre recordar que, por exemplo, alá pola década dos anos vinte do século pasado os formalistas rusos, falaban do *valor autónomo da linguaxe poética*, que trascendería a simple finalidade práctica de comunicación á que se reduce a lingua cotiá. Ese valor autónomo consistiría no realce que toma a *forma* da expresión literaria grazas á presenza dun maior número de artificios ou recursos fonéticos, morfolóxicos, sintácticos e semánticos que *desautomatizan* e convirten esa expresión como tal, por un efecto de *estrañamento*, no centro de atención do discurso. E nesa orientación cara á mensaxe mesma, cara á forma da expresión, radicaría, segundo Roman Jakobson, a *función poética* da linguaxe.

Tamén o carácter *plurisignificativo* da linguaxe literaria, portadora de posibilidades semánticas múltiples, fronte a, por exemplo, a linguaxe científica, que tende á univocidade, podería ser un trazo característico pertinente a ter en conta. A *connotación*, que prevalecería na linguaxe

literaria, fronte á *denotación* da non literaria sería outra posibilidade diferenciadora. Etc., etc.

Non podo estenderme máis nesta casuística, pero si quero salientar para o asunto que nos ocupa hoxe un criterio de diferenciación entre o texto literario é o que non o é que reside na presenza de *ficcionalidade* no primeiro fronte á necesaria ausencia dela no segundo. É este un risco ou trazo que para moitos teóricos constituiría un criterio definitivo para dilucidar se unha obra pertence ou non ao dominio da literatura. O autor ficcional *simula* realizar actos ilocucionarios, no sentido que a esta expresión lle dá a teoría pragmática da linguaxe, ou *Teoría dos Actos de Fala* (*Speech Acts*) e que a Teoría da Literatura aproveitou para explicar as características da linguaxe literaria como modalidade de acto de fala que implica un uso peculiar da linguaxe.

Mediante a *ficcionalidade* elabóranse e estrutúranse *mundos posibles*, baseados no principio de *verosimilitude*, que consiste non nunha reprodución do mundo existente senón nunha composición **similar** á que rexe no mundo real.

Por outra parte, e isto é algo que hoxe me interesa salientar aquí particularmente, está o feito de que, se ben ningún achegamento esencialista á pregunta ¿qué é literatura? conseguiu respostas satisfactorias ao problema, si estamos nun camiño máis seguro cando afrontamos a pregunta en termos pragmáticos, é dicir, cando a facemos tendo en conta os destinatarios e usuarios dos textos que se producen no seo dunha sociedade.

Agora si, agora sabemos, ou cremos saber, que un texto non é literario porque conteña elementos non presentes noutros textos elaborados lingüísticamente. É dicir que o que os formalistas rusos chamaron *literariedade* (*literaturnost*) non reside en ningún trazo específico que non poidamos achar en calquera outra organización de signos lingüísticos, xa sexa esta organización oral ou escrita. E isto débese a que eses intentos de definición esencialista do texto literario bateron sempre coa constatación da presenza dos trazos supostamente exclusivos do rexistro literario, é dicir, do que consideramos *literatura*, noutros textos non producidos con intención estética ou lúdica. Efectivamente, en textos orais ou escritos do simple intercambio lingüístico ou da comunicación coloquial entre os falantes dunha lingua ou naqueloutros elaborados para necesidades forenses, científicas ou, o que aquí nos convoca, informativas aparecen tamén eses recursos retóricos, figuras e tropos que se viñan considerando propios e aínda exclusivos dos textos literarios.

Así as cousas, dende as investigacións e reflexións modernas acerca do fenómeno estético-literario, un texto considérase literario cando é utilizado como tal pola sociedade receptora, é dicir por un colectivo

histórico que decide conferirlle esa condición fronte a outros textos producidos no seu seo e que considera non literarios. Falo de *sociedade receptora*, pero mesmo podemos, e coido que debemos, extrapolar esa decisión de clasificar os textos como literarios ou non literarios ao caso máis restrinxido dun único individuo, que, segundo lle prouguer ler ou oír un determinado texto dun xeito ou doutro, ou segundo llo indiquen as súas crenzas, ideoloxía ou enciclopedia interiorizada, téñ todo o dereito e liberdade para clasificalo dentro ou fóra do ámbito literario.

Calquera texto, como se sabe, pode ser obxecto de lecturas varias e desas lecturas dependerá o encasillamento que del fagan os receptores, como textos de pura información de calquera tipo que esta sexa (histórica, social, de actualidade, erudita, cultural, etc.) ou como textos de puro entretemento lúdico ou de goce estético, pois todo depende da proxección que sobre ese texto faga o lector dos discursos que conforman a súa visión do mundo.

Desde este punto de vista, hai dúas convencións de natureza pragmática que delimitan o ámbito da literatura fronte aos outros sistemas sociais. E a índole pragmática destas convencións débese a que son aprehendidas polos participantes no curso da súa historia de socialización; xorden historicamente e determínanse de igual xeito.

Por unha parte podemos identificar a *convención estética*, que funciona para regular o feito de que un autor poida facer declaracións que non se correspondan coa realidade, ou propoñer normas no texto que non sustentaría como suxeito cívico, posto que non se ve sometido a condicións de verificación ou a sancións sociais. Consonte esta convención, os axentes dun sistema literario actúan segundo valores e regras de significación que se consideran estéticos e, en consecuencia, non verificabeis nin sancionabeis baixo ningunha consideración que non sexa estética.

Doutra banda está a *convención de polivalencia*, segundo a cal os receptores poden asignar á mesma base lingüística, é dicir, ao que chamamos *texto*, distintos comunicados segundo os diferentes niveis de recepción. Noutras palabras, fai posíbel que se constrúan significados distintos ou experiencias alternativas en relación a un mesmo texto.

En boa parte, este privilexio do texto literario débese a que sempre pode acollerse ao estatuto da *ficcionalidade* de que falabamos antes e á inmunidade de ser sometido á interrogante da súa verdade ou falsidade, predicación, esta, que non é pertinente facer dun texto literario, cando menos se no contexto e situación en que se produce queda clara a súa condición fictiva, sen referentes determinantes de axuste a ningunha realidade preexistente a el mesmo, por moi próximo que consiga ser percibido como tal, aínda que valéndose, efectivamente, desa realidade

preexistente para a construción *dun mundo posíbel*, verosímil e mesmo con toda a aparencia de verificabilidade. Claro que para que ese texto prospere como literario téñ que lograr que o lector se aveña a practicar o que os gregos chamaban a *epokhé*, é dicir, que suspenda mentres le a súa tendencia a comprobar a veracidade ou falsidade do mundo que percibe. Iso que a teoría literaria anglosaxona chama suspensión do descreimento (*suspension of disbelief*), cousa que nunca pode lograr, por definición, un texto xornalístico, sempre sometido á proba do algodón, da verdade.

Naturalmente, dentro destas posibilidades de suxección ao estatuto da ficcionalidade colle tamén a actividade lúdica de someter o lector á proba da súa credibilidade ou capacidade de asumir como reais determinadas propostas textuais, que tal é o que fixo o diario *El País* hai uns poucos anos con aquela sección titulada *El País al revés*, onde se sometía o lector á tesitura de se pronunciar sobre a veracidade ou falsidade dunha noticia. Pero iso téñ tamén tiña necesariamente as súas regras de xogo: aparecía nun suplemento embuchado no xornal e diferenciado do corpo propiamente informativo.

Precisamente empatando con isto último cómpre considerar algo que para o meu punto de vista é fundamental no asunto que nos convoca aquí hoxe e que consiste en que as instancias emisoras do texto vense obrigadamente abocadas a utilizaren certos recursos orientadores das claves de lectura, coa finalidade de que o lector poña en funcionamento os mecanismos pertinentes de recepción e se exercite ou non na *epokhé*. Estes recursos abranguen certamente un abano abondo amplo e van dende o deseño do soporte e programación de paratextos apropiados ata mecanismos retóricos suasorios xeradores de discursos encamiñados a orientar a lectura e así facer do texto un produto literario ou doutro tipo.

En boa medida, en efecto, é o soporte, o formato, o deseño e os diferentes paratextos que os acompañan, xa sexa dun libro, unha revista, un xornal, un programa de radio ou de televisión, e dentro deles as diferentes sección e os seus titulares o que confire ao texto escrito ou oral a súa condición de literario ou non literario, é dicir de texto con parámetros de ficcionalidade ou sen eles, respectivamente. Dende este punto de vista está claro que, en puridade, un texto xornalístico orientado á información non é, non pode ser, un texto literario, pois del debe estar ausente ao máximo a dimensión de ficcionalidade de que estamos a falar.

Isto non quere dicir, obviamente, que no interior dun formato mediático con intencionalidade fundamentalmente informativa, non poidan aparecer textos literarios, como de feito aparecen. Pero para que iso ocorra cómpre que se dean, cando menos, algunha destas dúas condicións: ou ben, e este é o recurso máis socorrido, que ese texto apareza diferenciado mediante o deseño da maqueta (espacio fixo na páxina, sintonía(s) na

radio, carátula(s) na televisión), de xeito que o lector poña en marcha os mecanismos de recepción apropiados, ou ben que o autor do texto dispoña a escritura de xeito que no proceso de lectura non haxa máis camiño que a interpretación ficcional, literaria. É dicir que ou ben se bota man de elementos paratextuais que indiquen ao receptor cómo debe ler, oír ou mirar, é dicir, qué competencias e que mecanismo de descodificación debe activar para non facer lecturas, audicións ou visionados aberrantes, ou ben, mediante o manexo de recursos retóricos apropiados o propio texto se identifique como literario ou non literario.

Xa que logo, un texto literario, por definición, nunca pode ser un texto xornalístico. Pero isto non quere dicir que un texto xornalístico non poida ter características semellantes ás que presenta un texto literario, unha vez excluída a ficcionalidade. Iso se consideramos ese texto na súa fenomenicidade sincrónica, porque se o facemos tendo en conta a súa historicidade, é dicir, se o observamos diacronicamente aínda é posíbel que un texto producido sen intención ningunha de ficcionalidade poida converterse co paso do tempo en texto literario, pois sendo as verdades que circulan por unha sociedade constructos históricos dependentes da ideoloxía vixente, entendendo por ideoloxía aquí o sistema de ideas e crenzas, de mitos e coñecementos científicos, etc., que rexen a conducta dunha sociedade explícitamente uns, implicitamente outros, parece bastante doado comprender que un texto que unha sociedade recibe como non literario pode devir en literario para sociedades diferentes no espacio ou no tempo, dende o momento en que estas poden proxectar sobre el discursos que fan do texto un obxecto estético fóra do ámbito das verdades vixentes. É como aquel “licor dos países” con que o Merlín de Cunqueiro rociaba o mundo para o volver por un instante da cor que un quixese.

Así as cousas, e unha vez admitida a posibilidade (eu diría inevitabilidade) de que o texto xornalístico bote man dos mesmos recursos que a literatura, a quen escribe para os medios non se lle pode negar a súa condición de escritor ou escritora. O que ocorre é que esta condición se lle recoñece socialmente tan só a quen se coloca da banda da ficcionalidade. Pero os mecanismos escriturais, os recursos formais que fan atractivo ou non atractivo un texto puramente informativo ou opinativo son os mesmos para ambas as dúas actividades, coa diferenza de que no xornalismo serio hai que andar sempre arredor da verdade e con documentación a man, mentres que a escritura considerada literaria confírelle estatuto de ficción a calquera elemento que manexe, aínda que sexa un documento da realidade, pois ao entrar no ámbito da literatura queda suspendida e sen pertinencia a condición dese documento como verdadeiro ou falso e pasa a ser tan ficticio como aqueloutros elementos tirados da inventiva de quen escribe.

E xa para rematar. En definitiva, quen escribe faino cunha

determinada intencionalidade e para iso coloca no seu texto certas claves indicativas de cómo cómpre descodificalo, pero ao final son decisivos para sancionar como literario ou xornalístico un texto tanto o soporte paratextual coma o propio lector, que, orientado polas indicacións que ese soporte lle brinda así como pola súa propia ideoloxía e enciclopedia interior, decidirá ou non practicar a *epokhé*, situarse ou non da banda da ficcionalidade.

Por outra parte, da banda da instancia autorial, quen se dedique ao xornalismo debe ter recursos lingüísticos, literarios e culturais suficientes para que a súa visión das cousas se enriquezca. O que non pode e mesturar a ficción coa realidade, mentres exerza a súa profesión. Despois, na súa casa, poderá aplicar as súas habilidades e crear mundos posíbeis tirados da propia imaxinación. Isto sería literatura. O outro será xornalismo.